

***Emotions in the Ottoman Empire:
Politics, Society and Family in the Early Modern Era***

Nil Tekgöl, Bloomsbury Academic, 2023. 182 pp.: ISBN 9781350323919

Merve Döne Yıldırım

Afyon Kocatepe University, Afyon, Türkiye

Keywords: Ottoman, modernization, emotion knowledge, protection

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, modernleşme, duygu bilgisi, koruma, korunma

Nil Tekgöl'ün Bilkent Üniversitesi'nde 2016 yılında tamamladığı doktora tezinden geliştirdiği *Emotions in the Ottoman Empire: Politics, Society and Family in the Early Modern Era* adlı eser, erken modern dönemde “koruma” ve “korunma” kavramlarının siyasî, sosyal ve ailevî ilişkilerdeki rolünü ve bu kavramların duygular aracılığıyla nasıl biçimlendiğini tartışır. Devlet-toplum ilişkisini ve toplumun kendi üyeleri arasındaki ilişkileri özellikle rıza, şükran, utanç, merhamet gibi duygular çerçevesinde ele alan çalışmada mahkeme kayıtları, fermanlar gibi birincil kaynaklara başvurularak Osmanlı toplumunda duyguların ahlâkî bir çerçevede nasıl kavramsallaştırıldığı ortaya konmaktadır. Kitapta, toplum içerisindeki farklılıkların (yöneten/yönetilen, müslim/gayrimüslim, kadın/erkek, vb.) duygusal kodlar ve toplumsal pratikler aracılığıyla nasıl yönetildiği ve bu çerçevede toplumsal düzen ve uyumun nasıl sağlandığı gösterilmeye çalışılırken modernleşme hareketlerinin etkisi ile bu süreçlerin dönüşümü ele alınmaktadır.

Soyut kavramlar olan duygular, çeşitli bilim dallarına konu edilseler de tarihsel ve kültürel farklılıklara göre duyguların değişimini ele alan duygular tarihi, henüz gelişmekte olan multidisipliner bir alandır. Bu kapsamda Avrupa merkezli araştırmaların başlangıcı 1900'lü yılların ortalarına rastlarsa da Osmanlı'yı konu alan çalışmalar 2000'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı (2005) tarafından kültürel alanın bir parçası olarak *aşk*, N. Zeynep Yelçe (2015) tarafından erken modern dönemde Osmanlı saray kültüründe *öfkeyi*, Robert Dankoff (2008) tarafından Evliya Çelebi'nin (ö. 1684 [?]) *Seyahatnâme*'sinde *utancı* ve Görkem Özizmirli (2014) tarafından yine *Seyahatnâme*'de *korkuyu* ele alan çalışmalar bu alandaki ilk çalışmalardandır. Tekgöl (2023) ise rıza, utanç, şükran gibi birden fazla duyguyu, mahkeme kayıtları üzerinden analiz ederek koruma ve korunma kavramını siyasî, sosyal ve ailevî alanda bu çerçevede nasıl inşa edildiğine odaklanmaktadır.

Osmanlı'da duygu kavramının teorik çerçevesinin Kınalızâde Ali'nin (ö. 1572) *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseri üzerinden açıklandığı “Emotion Knowledge” başlıklı birinci bölümde yazar, “duygu bilgisi” kavramını ele almaktadır. Osmanlı alimlerinden Kınalızâde Ali'nin etik kavramı üzerine odaklandığı kitabında duygular, ahlâkî erdemler veya ahlâkî kusurlar olarak kavramsallaştırılır. Erken modern dönem Osmanlı'da öz-anlatılarda duygu ifadelerinin azlığını hatta yokluğunu vurgulayan yazar, duyguları ele alırken eylemlere odaklanması gerektiğine değinerek çalışmasının teorik alt yapısını eylemlerin belirleyicisi olan ahlâkî erdem ve kusurlar üzerine inşa eder. Ahlâkî erdem ve kusurlar çerçevesinde erken modern dönemde Osmanlı toplumunun duyguları anlama ve kavramsallaştırma biçimlerini koruma ve korunma kavramları çerçevesinde ele alır. Ayrıca duygusal normların ve duyguların nasıl ifade edildiğine odaklanan Tekgöl, bunların içsel süreçler olarak değil çevreyle kurulan ilişki ve davranışlarla yani eylemler ve pratiklerle ortaya çıktığını ifade etmektedir. Osmanlı'da duygu çalışmalarına dair literatüre değinilen bu bölümde, çalışmanın metodolojisi ve kullanılan kaynaklara dair de detaylı bilgiler verilmektedir.

Sultan ve tebaa arası ilişkilerde koruma ve korunma kavramının ne anlama geldiğinin ve bunun Osmanlı toplumunda ve bireylerinde nasıl hissedildiğinin incelendiği “Ottoman Politics of Emotion” başlıklı ikinci bölümde, duygusal normların siyasî ilişkilerde nasıl rol oynadığı ele alınmaktadır. Peter Stearns ve Carol Stearns tarafından ortaya konan “toplumun ya da toplum içerisindeki bir grubun duygulara ve duyguların uygun biçimde ifade edilmesine karşı tutum ve standartları ve kurumların bu tutumları insan davranışlarına yansıtma ve teşvik etme biçimi” olarak da tanımlanan *duygu bilimi (emotionology)* kavramı üzerinden Osmanlı devletinde ve toplumunda -modern tarihçilerin imparatorluğun devlet yapısına ve siyasî aktörlere odaklanarak göz ardı ettiği- duyguların ve bunların nasıl ifade edildiklerine yönelik tutum ve standartların ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir (Tekgöl, 2023: 43). Bu kapsamda fermanlar üzerinden yapılan değerlendirmelerde *şefkat (merhamet)* ve *mahabbet¹ (muhabbet, karşılıklı aşk, sevgi)* duygularının öne çıktığı ve teşvik edildiği görülür. İslam ve Kur'an-ı Kerim'in belli duyguları teşvik etmesine dair vurgudan yola çıkılarak Kur'an'da en sık geçen ikinci duygu kelimesi olan “merhamet”in yöneten-yönetilen ilişkisini tesis etmede siyasî bir araç olarak nasıl kullanıldığına değinilir. *Şefkat, atıfet, inayet, re'fet, müriyyet* ya da *fütüvvet* gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılan merhamet, Osmanlı elitlerine dair bir hiyerarşinin de göstergesidir. Üst düzeydekilere özgü bir duygu olarak ele alınan merhamet, tebaanın mağduriyetinin giderilmesi (haline merhameten), miras haklarının değiştirilmesi, sürgün edilenlerin affedilmesi, kapı kullarına yerleşim izni verilmesi gibi çeşitli durumlar üzerinden ifade edilmektedir. Tebaa ise merhameti ile koruyan padişaha *mahabbet* ile karşılık vererek, onu, Allah'ı sever gibi derin bir *sevgi (meveddet)* ile sevmektedir.

“Emotions in Intracommunal Relations: *Rıza* and *Şükran*” başlıklı üçüncü bölüm, toplumsal ilişkilerde koruma kavramının ne anlama geldiğini ve nasıl deneyimlendiğini ele alırken esnaf ve mahalleler gibi meslekî ve mekânsal alt cemaatlerde bu kavramın *rıza (memnuniyet/hoşnutluk)*

¹ Osmanlıca bir kavram olan “mahabbet” Türkçede “muhabbet” olarak kullanılsa da Tekgöl'ün kitabında “mahabbet” olarak yer verildiği için bu çalışmada da eserdeki kullanıma bağlı kalınmıştır.

ve *şükran* (minnettarlık) duyguları çerçevesinde nasıl şekillendiğine değinmektedir. Hukukî, meslekî, dinî, etnik olarak farklı kimliklere dayanan farklı unsurlardan oluşan Osmanlı toplumunda bu bileşenlerin birbirleri arasında etkileşimleri söz konusuysa özellikle mahalle ve esnaf toplulukları, benzer duygulara, hedeflere ve duygusal ifade normlarına sahip olmaları sebebiyle *duygusal cemaatleri/toplulukları* (emotional communities) oluştururken kendilerine özgü *minnettarlık alanları* (domains of gratitude) da inşa etmektedir. Kitapta memnuniyet, hoşnut olma, Allah'ın hükmüne, iradesine razı olma gibi tanımlar üzerinden ele alınan *rıza* kavramı mahkeme kayıtlarında “hoşnud” olarak geçerken; bir övgü ifadesi olarak da kullanılan, minnettarlık, takdir, teşekkür anlamlarına gelen *şükran/şükür*, Allah'ın affediciliği ve lütfu ile de ilişkilendirilerek dinî bir kavram olarak da ele alınır ve kişiselden ziyade “biz” inşasına katkı sağladığı için toplumsal duygular olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda esnaf toplulukları, topluluk/cemaat kurallarına uyma, güvenilirlik, dışlanmama gibi konularda üyelerine önemli katkılar sağlarken *rıza* ve *şükran* aracılığıyla korunma kavramının nasıl hayata geçirildiğini de ortaya koymaktadırlar. *Rıza* ve *şükran* haricinde mahkeme kayıtlarında dikkati çeken diğer bir ifade de “kendü halinde olmak” ifadesidir (Tekgül, 2023: 70). Dürüst, saygın ve zararsız olma durumlarını kapsayan bu ifade, erkekler için saldırgan olmama veya fiziksel olarak başkalarına zarar vermemeyi ifade ederken; kadınlar içinse, iffetli ve namuslu olmayı ifade ediyordu. Aynı zamanda meslekî bir boyutu da olan bu ifade, esnaflar için de meslekî uzmanlık anlamına gelmektedir. Koruma ve korunma kavramlarına özel önem atfeden topluluklardan ihraç edilme aşamalı ilerleyen bir süreçtir. Kendi iç ilişkilerini düzenleyebilen topluluklar, üyelerinin davranışlarını düzeltmek için önce öğüt, ikna, uyarı gibi yollar denerken mahkemeye başvurma genellikle en son aşamayı temsil etmektedir. Minnettarlık alanlarını koruma konusunda temkinli bir yaklaşım benimsendiği ve kuralların uygulanabilirliğini duyguların tesis ettiği görülmektedir. Birinci bölümde ahlâkî davranışlarda ortaya çıkan erdemler ve kusurlar olarak ele alınan duygular, bu bölümde usta olan çıracılar için düzenlenen ziyafetlerin meslekî aidiyeti güçlendirmesi, zor durumda olan esnafın vergi borcunun topluluk tarafından ödenmesi gibi davranışlarda vücut bulmaktadır.

Mahalle ve esnaf toplulukları üzerinden ele alınan bir diğer duygu ise *utanç*tır. “Regulating Communities by an Emotion: Shame” başlıklı dördüncü bölümde kınanma/eleştirilme ya da toplumsal memnuniyetsizlik korkusu olarak tanımlanan *utanç*, mahkeme kayıtlarında yer alan bir aile davası üzerinden örneklendirilir. Aristoteles (ö. MÖ 322) ve bazı İslam düşünürleri tarafından etik davranış ve sosyal işleyiş için temel duygu olarak kabul edilen utanç, kişisel ve toplumsal olmak üzere iki boyutu olan bir duygudur. Mahkeme kayıtlarında *ar* olarak geçen *utanç*, iftira, fiziksel saldırı ve cinsel çağrışımli durumlar üzerinden işlenmektedir. “*Bana ar lahık oldu*” ifadesinin sıklıkla yer aldığı kayıtlarda erkeklerin bu ifadeye sıklıkla başvurduğu görülürken, *utanç* duygusu ile erkeklik kavramının ilişkilendirildiği ve erkeğin hem kendi onurunu hem de eşinin onurunu koruma görevini üstlendiği görülmektedir. Koruma kavramının sosyal ve ailevî boyutlarına değinilen bu kayıtların yanı sıra utancın bir cezalandırma yöntemi olarak kullanıldığına dair pratiklere de değinilmektedir. Dedikodu, töhmet gibi sözlü ifadelerin yanı sıra, kapıya katran sürmek ya da boynuz asmak bu durumun eyleme dökülmüş hâlleri olarak ele alınmaktadır. Bir kişinin iffeti ve onuru hakkındaki şüpheleri dolaylı yollardan ifade eden bu eylemler aynı zamanda o kişileri disipline etme amacı da taşımaktadır. Toplumsal ve ailevî boyutlarının yanı sıra siyasî

işleve de sahip olan *utanç*, devletler arası ilişkilerde bir kışkırtma aracı olarak da kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in (ö. 1520), Şah İsmail'e (ö. 1524) yazdığı mektupta cesaret ve erkeklik kavramlarını bir kışkırtma aracı olarak kullanarak onu savaşa davet ederken utancın siyasî işlevine değindiği fakat bir yandan da tebaası ve askerleri önünde küçük düşürerek utancın toplumsal ve kültürel boyutunu da düşündüğü görülmektedir. Bu bölümde utancın minnettarlık alanlarını korumada kritik bir role sahip olduğuna vurgu yapılırken aynı zamanda düzenleyici bir rol oynadığı da ifade edilmektedir.

Aile içi ilişkilerde duyguların rolüne değinilen "Emotions in The Ottoman Family" başlıklı beşinci bölümde, erken modern dönem Osmanlı toplumunda koruma kavramı, aile içi ilişkiler üzerinden ele alınmaktadır. Evlilikleri bireysel tatmin ihtiyacı ve duygusal bağlar çerçevesinde ele alan Tekgül, mahkeme kayıtlarını ve fetvaları *Ahlâk-ı Alâî* üzerinden oluşturduğu bir davranış kılavuzu üzerinden inceler. Kınalızâde Ali'nin "*hane-i ülfet ve mahabbet*" (arkadaşlık ve sevgi evi) olarak tanımladığı aile; baba, anne, çocuklar, yardımcıları ve onların geçim kaynakları olmak üzere beş unsuru kapsamaktadır. Erkeğin ailenin temel direği, kadının ise neslin devamını sağlaması, çocuklara bakması gibi rollerle tanımlandığı ailede eşler arası ilişki, eşit değil tamamlayıcıdır. *Siyaset ve zabt (kontrol ve yönetim)* yetkisinin kocada olduğu aile, bir anlamda sultan-tebaa ilişkisini de yansıtır. Güç, disiplin, kontrol gibi kavramlarla karakterize edilen kocanın eşi ile ilişkisinde şefkat ve rıza duyguları vurgulanırken, eşler arası ilişkide ölçülülüğün esas olması gerektiğine değinilir. Bu kapsamda boşanma davalarında değinilen duygulara bakıldığında ise kocanın eşine zalimce davranması olarak tanımlanan *nüşuz*; yüz çevirme, kaçınma olarak da tanımlanan *i'raz* ve bunlar sonucunda ortaya çıkan nefret ve tiksinti duygularına değinildiği görülmektedir. Bu bölümde koruma kavramı bağlamında aile içi aktörler arasındaki güç ilişkileri mikro boyutta ele alınsa da aile içi rollerin, sultan-tebaa ilişkisine benzetilmesi kavramın makro boyutunu da vurgulamaktadır.

Tanzimat Dönemi'yle birlikte Osmanlı toplumunda koruma ve korunma kavramlarının nasıl değiştiğine odaklanan "Changing Meanings of Protection and Transformation of Emotions" başlıklı altıncı bölümde merhamet, *rıza*, *şükran*, *musafat* gibi duyguların dönüşümü de ele alınmaktadır. On altıncı yüzyıldan itibaren duyguların siyasal, toplumsal ve aile içi ilişkilerdeki yerine odaklanan önceki bölümlerin aksine bu bölümde II. Mahmut (ö. 1839) dönemi reformları, Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanı gibi modernleşme adımları çerçevesinde duyguların bu süreçler sonucunda dönüşümüne odaklanılmaktadır. Koruma kavramının padişahın kişiliğinden ziyade yasalar üzerinden şekillendirilmeye başlandığı bu dönemde *merhamet* ve *mahabbet* yerini *eşit hak ve yükümlülükler*e bırakırken tebaa kavramı, vatandaşa evrilmiştir. Islahat Fermanı'nda geçen "*revabit-ı kalbiyye-i vatandaşı*" sultanın tebaaya karşı sorumluluğu olan *telif-i kulüb (kalpleri birleştirme)* anlayışını vatandaşlık kavramı ile bütünleştirerek sultanın tebaaya karşı sorumluluğuna yasal bir boyut katmıştır. Tebaanın padişaha sadakatine dayanan *mahabbet* duygusu ise, daha coğrafi bir nitelik kazanmış ve anavatanı yahut yaşanılan yeri sevmeyi ifade eden *mahabbet-i vataniyye (vatan sevgisi)* anlayışına dönüşmüştür. Bu dönemde yapılan düzenlemelerle birlikte duyguların daha rasyonel bir zeminde ifade edilmeye başlandığı görülmektedir. Kitap boyunca siyasî, sosyal ve aile içi ilişkiler üzerinden ele alınan koruma

kavramının da yapılan reformlar çerçevesinde yasal bir boyut kazandığı görülürken siyasî ve sosyal alanda duyguların da bu dönüşümden etkilendiği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Ailevî alanda ise kadının statüsünde hukukî ve sosyal açıdan -örneğin Tanzimat Fermanı'nda- önemli değişiklikler olmaması nedeniyle ilişkilerde duyguların esas olmaya devam ettiği ve tamamlayıcılığa dayanan aile içi rollerde koruma kavramının var olan niteliğini sürdürdüğü iddia edilmektedir.

Çok kültürlü bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumunda, siyasî, sosyal ve aile içi ilişkilerin koruma ve korunma kavramları üzerinden nasıl ele alındığı ve bu kavramlar karşısında bireyin, tebaanın ve cemaatlerin ne/nasıl hissettiğine odaklanan çalışma, bir duygu tarihi anlatısıdır. Alanında ilk olma niteliği taşıırken devletlerin ve toplumların yalnızca yasalar ve gelenek-görenekler üzerinden kitlesel bir şekilde yönetilmediğini, aynı zamanda duygu sahibi bireylerin de bu süreçlerin en temel unsurlarından biri olduğuna vurgu yapmaktadır. Devletin unsurlarından biri olan bireyin duygularına odaklanarak yöneten-yönetilen ilişkisinin yalnızca rasyonel bir nitelik taşımadığını ortaya koyan bu kitap, bu boyutu ile özgün bir nitelik taşımaktadır. Disiplinler arası bir çalışma ortaya koyan yazar, modern psikolojinin kavramsallaştırmalarından ziyade dönemin kaynakları üzerinden bir kılavuz oluşturarak duyguları, tarihsel bağlamı içerisinde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ayıca bu anlamlandırma sürecini güncel araştırmalar çerçevesinde de değerlendirerek bütüncül bir bakış açısı sergilemektedir. Metodolojik açıdan bakıldığında bu çalışmanın yönteminin söylem analizi ile benzer özellikler taşıdığı görülürken, metinler üzerinden çıkarımlarda bulunulması, metaforik kavramların ve kültürel pratiklerin detaylı bir şekilde yorumlanması bu savı doğrular niteliktedir. Söylem analizi, içerik analizi gibi nitel yöntemler, kullanıldığı çalışmalara özgün katkılar sunsa da çalışmayı yapanın açıklama ve yorumlarına dayanmaktadır. Bu kapsamda yazar kavramsal analiz yaparak duyguları ele alsa da ortaya konan çıkarımların yazarın gözlem ve yorumlarına dayandığı ve kullanılan kaynaklarda yer alan ifadelerle sınırlı olduğu da dikkate alınmalıdır.

Statement on the Use of AI and AI-Assisted Tools / Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Bu çalışmada, *Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*'nin Yapay Zekâ Kullanım Politikası'nda belirtilen kabul edilebilir sınırlar çerçevesinde yapay zekâ destekli araçlardan sınırlı ölçüde yararlanılmış; tüm içerik yazar tarafından gözden geçirilerek nihai şekli onaylanmıştır.

Kaynakça

- Andrews, Walter G., ve Mehmet Kalpaklı. 2005. *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*. Duke University Press.
- Dankoff, Robert. 2008. "Ayıp Değil! (No Disgrace!).” *Journal of Turkish Literature* 5: 77–90.
- Özizmirli, Görkem. 2014. "Fear in Evliya Çelebi's *Seyahatname*: Politics and Historiography in a Seventeenth Century Ottoman Travelogue." Yüksek lisans tezi, Koç Üniversitesi.
- Tekgöl, Nil. 2023. *Emotions in the Ottoman Empire: Politics, Society and Family in the Modern Era*. Bloomsbury Academic.
- Yelçe, Zeynep N. 2015. "Royal Wrath: Curbing the Anger of the Sultan." *Discourses of Anger in the Early Modern Period* içinde, edited by Karl Enenkel and Anita Traninger. Brill.